

KS. ANDRZEJ GRZELAK

DUCH ŚWIĘTY W MODLITWACH EUCHARYSTYCZNYCH

I. Początki Modlitwy eucharystycznej

Modlitwą eucharystyczną nazywa się tekst, który odmawia celebrans w czasie sprawowania Mszy św. od modlitwy nad darami do modlitwy *Ojciec nasz*. W Kościołach wschodnich modlitwę tę powszechnie nazywa się anaforą¹. Towarzyszy ona czynnościom eucharystycznym, które przekazał i polecił wykonywać apostołom Pan Jezus w czasie ostatniej wieczerzy. Kapłan, który przewodniczy zgromadzeniu eucharystycznemu, podobnie jak Chrystus, błogosławi Boga, bierze w swoje ręce chleb, łamie go i rozdaje wierzącym, wypowiadając słowa Zbawiciela: „To jest moje Ciało, które za was będzie wydane”. Podobnie wypełnia wszystko to, co uczynił Pan Jezus w odniesieniu do kielicha z winem w czasie paschalnej uczy z Apostołami. W wieczerniku Pan Jezus „błogosławił Boga”. Podobne dziękczynienie zanoszono do Boga w czasie pierwotnych zgromadzeń eucharystycznych. Do naszych czasów zachowały się fragmenty (ślady) takich modlitw dziękczynnych z I w. („liturgiczne” fragmenty tekstów Nowego Testamentu, *Didache*)².

Nawet pobieżna analiza tych modlitewnych formuł każe przypuszczać, że były one inspirowane przez starotestamentalną Modlitwę Osiemnastu Błogosławieństw odmawianą w czasie żydowskiej wieczerzy paschalnej. Do IV w. każdy biskup czy prezbiter, który przewodniczył zgromadzeniu eucharystycznemu „modlił się ile mógł”³, czyli improwizował modlitwę eucharystyczną, jednak według już ściśle ustalonego i zachowywanego schematu. Rzymski kapłan Hipolit, w swoim dziele *Tradycja Apostolska* podaje przykład takiej modlitwy eucharystycznej⁴. Dzięki niemu możemy poznać poszczególne części, jakie powinna zawierać każda „spontanicznie” formułowana modlitwa. Miała ona już ustaloną nazwę własną: anafora. Liturgiczne dziedzictwo starożytności chrześcijańskiej zawiera ogromne bogactwo anafor. Wyjątek jednak stanowi Kościół w Rzymie, który posługiwał się jedną anaforą, nazywaną tutaj Kanonem Rzymskim.

¹ J. KLINGER, *Anafora*, EK, t. I, Lublin 1985, s. 476.

² SZ. PIESCZOCH, *Patrologia*, t. II, Gniezno 1994, s. 8–10.

³ *Tamże*, s. 23; por. A. MARTIMORT (red.), *L'Église en prière*, t. II: R. CABIÉ, *L'Eucharistie*, Paris 1983, s. 41–50.

⁴ PIESCZOCH, *dz. cyt.*, s. 61; por. H. PAPROCKI (red.), *Wieczera mistyczna. Anafory eucharystyczne chrześcijańskiego Wschodu*, Warszawa 1988, s. 58–60.

2. Najstarsze anafory

Spośród wielu zachowanych do naszych czasów modlitw eucharystycznych, dzięki wnikliwym studiom porównawczym, możemy z dużym prawdopodobieństwem ustalić pierwotne teksty najstarszych anafor. Wśród nich najbardziej znanymi są: antiocheńskie anafory św. Piotra i św. Jana Chryzostoma oraz kapadocka anafora św. Bazylego Wielkiego, a także, wspomniana już wyżej, modlitwa eucharystyczna umieszczona w dziele Hipolita⁵

3. Schemat anafor

Autorzy modlitw eucharystycznych dobrze zdawali sobie sprawę, że formuły przez nich układane będą ściśle związane ze sprawowaniem największej tajemnicy wiary chrześcijan, wypełnionej przez Chrystusa na krzyżu i uobecnianej w czasie (tu i teraz) sprawowania Eucharystii. Tę tajemnicę, jej wypełnienie, zapowiadały mesjańskie proroctwa. Treść tych modlitw, z jednej strony pragnęła ukazać niezgłębione bogactwo uobecnianej tajemnicy zbawienia, z drugiej zaś wyrazić uwielbienie zgromadzonego Kościoła skierowane do Jedyne Świątego Boga za spełnienie i spełnianie wielkiego dzieła stworzenia i zbawienia. W wyrażeniu tej, właściwie niewypowiedzianej, treści posługiwano się przede wszystkim tekstami Biblii, biblijnymi porównaniami i pojęciami. Inspirację i pomoc w redagowaniu modlitw niewątpliwie stanowiły również zarówno obrzędy, jak i modlitwy liturgii świątynnej i synagoidalnej.

Anaforę rozpoczynał dialog celebransa ze zgromadzeniem. Po nim następowała prefacja, czyli wstęp do modlitwy eucharystycznej. W niej były zawarte szczegółowe motywy dziękczynienia skierowane do Boga (Ojca) przez Chrystusa w Duchu Świętym. Pierwotny schemat anafory przewidywał następnie modlitwę łączącą prefację z modlitwą do Ducha Świętego. Ta ostatnia ma własną nazwę: epikleza. Po niej następował opis ostatniej wieczerzy, to znaczy opis konsekracji i ustanowienia Eucharystii. Kolejnym elementem modlitwy eucharystycznej była tzw. anamneza („modlitwa upamiętniająca”). Treść tej modlitwy oddaje samą istotę sprawowanego misterium: w czasie Eucharystii powtarza się cud z Wieczernika (przemiany chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa) i razem z nim uobecnia się paschalne misterium Chrystusa, Jego zbawcza Ofiara i chwalebne zmartwychwstanie. Jednocześnie konkretne zgromadzenie liturgiczne (jako wspólnota i poszczególni jego członkowie) może włączyć się w ofiarę Chrystusa, czyniąc ją swoją. Po anamnezie była druga modlitwa do Ducha Świętego (epikleza). Modlitwę eucharystyczną kończyło uwielbienie Boga, jakie nieustannie zanoszą Chrystus uwielbiony i w które włącza Kościół w cza-

⁵ Por. *tamże*, s. 125–139, 204–211.

się sprawowania Eucharystii. Wyrazem tego zjednoczenia z Chrystusem w uwielbieniu Boga jest wypowiedziana przez całe zgromadzenie aklamacja *Amen*.

W IV w. do tej pierwotnej struktury anafory doszły jeszcze jej dwie części: mianowicie po prefacji pojawiła się formuła „Święty, Święty, Święty” oraz modlitwy wstawiennicze.

4. Modlitwy eucharystyczne w Kościele Rzymskim po Soborze Watykańskim II

Soborowa Konstytucja o liturgii św. zawiera postulat takiej reformy obrzędów i tekstów liturgicznych, aby one „jaśniej wyrażały święte tajemnice, których są znakiem” (SC 21). Oczywiście wymóg ten dotyczy również samego ośrodka życia liturgicznego Kościoła, jakim jest Eucharystia. W grudniu 1969 r. zostały opublikowane odnowione *Obrzędy Mszy Świętej*. Wśród nowych elementów znajdujemy, obok dotychczasowej jedynej Modlitwy eucharystycznej, czyli Kanonu Rzymskiego, aż trzy dodatkowe anafory. Zarówno wydany w roku następnym posoborowy *Mszał rzymski*, jak i jego drugie wydanie z 1975 r. zawierają cztery anafory nazywane odpowiednio: Pierwszą Modlitwą Eucharystyczną, czyli Kanon Rzymski oraz Drugą, Trzecią i Czwartą Modlitwą Eucharystyczną. Później przyjęto jeszcze Piątą Modlitwę Eucharystyczną, dwie modlitwy eucharystyczne o Tajemnicy Pojednania i trzy modlitwy eucharystyczne we Mszy św. z udziałem dzieci. W wyniku tego *Mszał rzymski dla diecezji polskich* z 1986 r. zawiera w sumie dziesięć różnych anafor.

II Modlitwa Eucharystyczna jest nieco zmodyfikowanym takstem egzemplarycznej anafory zawartej we wspomnianym już wyżej dziele Hipolita Rzymskiego. Inspirację dla IV Modlitwy Eucharystycznej stanowił również liturgiczny tekst ze starożytności chrześcijańskiej, mianowicie anafora św. Bazylego Wielkiego. Natomiast III Modlitwa Eucharystyczna jest tekstem zupełnie nowym, jednak ułożonym z uwzględnieniem wszystkich elementów, jakie powinna zawierać każda klasyczna anafora.

5. Duch Święty w modlitwach eucharystycznych

Dokumenty Soboru Watykańskiego II charakteryzuje znamienne uwrażliwienie dotyczące obecności i działania Ducha Świętego. Pneumatohagijny wymiar jest wyraźnie obecny w tekstach Konstytucji o liturgii świętej czy w Konstytucji dogmatycznej o Kościele. Stąd też nic dziwnego, że autorzy nowego *Mszału* umieścili ponad 120 modlitw, w których wymienia się nazwę własną Trzeciej Osoby Trójcy Przenajświętszej — „Duch Święty” i ukazuje specyfikę Jego obecności i działania. Ten aspekt został również uwyrażony w posoborowych modlitwach eucharystycznych. Trzeba tu jednak od razu zaznaczyć, że nie jest to precedens, gdyż już w ana-

forze Hipolita Rzymskiego z początku III w. mamy do czynienia z dwiema modlitwami do Ducha Świętego: jedna zawierała prośbę o przemianę darów i nazywa się ją epiklezą konsekracyjną, a druga wyrażała błaganie o owoce Ducha Świętego dla komunikujących nazywając się epiklezą komunijną.

5.1. Duch Święty ożywia i uświęca „wszystko” (*universa*)

W III Modlitwie Eucharystycznej po prefacji i śpiewie „Święty, Święty, Święty” celebrans wypowiada słowa ukazujące Pana Boga, który przez Jezusa Chrystusa „mocą Ducha Świętego ożywia i uświęca wszystko” Wyrażenie to odsłania Boga Stwórcę i Zbawiciela działającego wobec świata i w świecie zgodnie z porządkiem życia wewnątrztrynitarnego: „Od Ojca przez Chrystusa w Duchu Świętym” Specyfika działania Ducha Świętego polega na tym, że pozostając w nierozdzielnej jedności z Ojcem i Synem powołuje i podtrzymuje to wszystko co jest z niebytu do istnienia (ożywia). Dziełem Ducha Świętego jest także i to, że wszelkie byty, zgodnie z ich naturą, zostają ukierunkowane ku Bogu, otrzymując przystęp do jedyne go źródła istnienia, życia, jakie znajduje się tylko w Stwórcy. To działanie Ducha Świętego zostało określone czasownikiem „uświęca”. Bardzo ogólny termin „wszystko” w łacińskim tekście typicznym — *universum* — oznacza cały wszechświat, jakiegokolwiek istnienie.

5.2. Duch Święty nieustannie gromadzi Lud Boży

Stworzenie zostało tak ukształtowane przez Stwórcę, aby mogło zmierzać do właściwej sobie doskonałości. Choć zamysł ten dotyczy wszystkich form istnienia, to jednak w sposób szczególny dotyczy bytu człowieka. Ludzka doskonałość polega na udziale w życiu i miłości (świętości) samego Boga. Poznanie i przyjęcie (uwielbienie) Imienia Bożego jest specyficznym i zaskakującym procesem zarówno w dziejach ludzkości (dzieje zbawienia), jak i poszczególnych osób (nawrócenie i życie w łasce). W życiu poszczególnych osób dokonuje się to za pośrednictwem Chrystusa i Kościoła. Szczególnie uprzywilejowanym miejscem, w którym człowiek staje w obliczu obecności Chrystusa i doświadcza rzeczywistości Kościoła jest zgromadzenie liturgiczne. Tekst III Modlitwy Eucharystycznej wskazuje na Osobę Ducha Świętego, który nieustannie (bez końca) gromadzi Lud Boży i uzdalnia go do owocnego udziału w świętych tajemnicach. Działanie Ducha Świętego zmierza do tego, aby człowiek, we wspólnocie i osobiście, uznał Stwórcę i swoją zależność od Niego, składając Mu należne ofiary. Więcej, Duch Święty uzdalnia wierzących do tego, aby włączali się w ofiarę złożoną na krzyżu przez Syna Bożego Wcielonego, czyli w ofiarę „czystą, świętą i doskonałą” (I ME).

5.3. Duch Święty dokonuje konsekracji darów ofiarnych

Modlitwy do Ducha Świętego, zawierające prośbę o przemianę złożonych Bogu darów chleba i wina, są następujące:

W I Modlitwie Eucharystycznej: „Boże, uświęć tę Ofiarę pełnią swojego błogosławieństwa, mocą Twojego Ducha uczyni ją doskonałą i miłą sobie, aby się stała dla nas Ciałem i Krwią Twojego umiłowanego Syna”. Została tutaj zawarta prośba, aby ofiara Kościoła stała się ofiarą doskonałą i przyjętą przez Boga. To jest możliwe tylko wtedy, gdy składana w czasie sprawowania Eucharystii ofiara Kościoła zostanie włączona w uobecnioną Ofiarę Chrystusa. To natomiast staje się rzeczywiste wtedy, gdy chleb i wino stają się Ciałem i Krwią Chrystusa. Zarówno konsekracja, jak i jednoczesne przyjęcie ofiary Kościoła są uwarunkowane „pełnią Bożego błogosławieństwa” Tę „pełnię” urzeczywistnia Duch Święty. Stąd też w polskim tekście I Modlitwy Eucharystycznej mamy „wyjaśniającą” wstawkę, której nie ma w tekście typycznym: „mocą Twojego Ducha” Wskazuje ona na Trzecią Osobę Trójcy Świętej, jako na dokonującą przemiany chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa (konsekracja) oraz uobecniającą Ofiarę Chrystusa i włączającą w nią ofiarę Kościoła.

W II Modlitwie Eucharystycznej czytamy: „Uświęć te dary mocą Twojego Ducha, aby stały się dla nas Ciałem i Krwią naszego Pana Jezusa Chrystusa”. Duch Święty jest tutaj ukazany jako ten, który dokonuje przemiany darów ofiarnych chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa. Tekst łaciński nie tyle, jak chce polskie tłumaczenie, podkreśla „moc” Ducha, lecz bardziej Jego delikatne, ożywcze i skuteczne działanie, przyrównane do rosy (*dona Spiritus r o r e sanctifica*). Wyrażenie „dla nas” (*ut nobis fiant*), to znaczy dla uczestników Eucharystii, wskazuje i na to, że Duch Święty swoim działaniem obejmuje nie tylko chleb i wino, lecz również uczestników liturgii, budząc w nich wiarę i pragnienie odpowiedniego przyjęcia konsekrowanych Darów. Także i III Modlitwa Eucharystyczna zawiera prośbę o przemianę darów ofiarnych chleba i wina przez Ducha Świętego: „Błagamy Cię, Boże, uświęć mocą Twojego Ducha te dary, które przynieśliśmy Tobie, aby się stały Ciałem i Krwią [...] Jezusa Chrystusa” Trzeba tu podkreślić, że tekst typiczny, bardziej niż tekst polski, wskazuje na bezpośrednią obecność i działanie Ducha Świętego. W tekście łacińskim nie ma mowy o mocy, lecz o działaniu uświęcającym, które przemienia (*Spiritu sanctificare digneris, ut Corpus et Sanguis fiant [...] Jesu Christi*). W podobny sposób (*sanctificare dignetur*) zostało wyrażone działanie Ducha Świętego w epiklezie konsekracyjnej IV Modlitwy Eucharystycznej. Tym razem tekst polski bliższy jest łacińskiego oryginału: „Niech Duch Święty uświęci te dary, aby się stały Ciałem i Krwią naszego Pana Jezusa Chrystusa”. V i I Modlitwa Eucharystyczna o tajemnicy pojednania w tekście swoich epiklez zawierają prośbę skierowaną do Boga, Ojca Wszechmogącego, aby „zesłał swego Ducha” na ofiarowane chleb i wino, żeby „Syn Boży stał się obecny w swoim Ciele i w swojej Krwi”

5.4. Duch Święty uobecnia misterium paschalne

Epikleza IV Modlitwy Eucharystycznej zawiera jeszcze jeden niezwykle interesujący aspekt. Duch Święty dokonuje przemiany darów chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa, aby stały się one nie tylko Pokarmem i Napojem dla wierzących, lecz również dla „spełnienia tego wielkiego misterium”, które Chrystus zostawił jako

„znak wiecznego przymierza”. Duch Święty więc, dokonując przemiany darów, jednocześnie uobecnia tajemnicę Paschy Chrystusa w całym jej bogactwie po to, aby uczestnicy Eucharystii mieli możliwość udziału w Ofierze Chrystusa ze wszystkimi jej skutkami.

5.5. Duch Święty jako Dar eucharystycznej Komunii z Jezusem Chrystusem

W starożytnych anaforach — jak wspomniano wyżej — pojawiły się tzw. modlitwy wstawiennicze. Konkretnie zgromadzenie liturgiczne w modlitwę Chrystusa włączało prośby m.in. za niektórych członków Kościoła, szczególnie sprawujących władzę duchowną lub za będących aktualnie w stanie szczególnego doświadczenia. Wśród tych prośb były również błagania za wszystkich uczestników zgromadzenia eucharystycznego, szczególnie za przyjmujących Ciało i Krew Chrystusa. Charakterystyczny jest związek między przystąpieniem do Komunii św. a obecnością i działaniem Ducha Świętego w komunikujących. W III Modlitwie Eucharystycznej interesujący nas fragment tej modlitwy wstawienniczej jest następujący: „Spraw, abyśmy posileni Ciałem i Krwią Twojego Syna i napełnieni Duchem Świętym, stali się jednym ciałem i jedną duszą w Chrystusie” Widzimy tu wyraźny związek między przyjęciem Ciała i Krwi Chrystusa a napełnieniem Duchem Świętym. Przystąpienie do Komunii św. jest zjednoczeniem z Chrystusem Zmartwychwstałym, który napełnia Duchem Świętym i w Nim jednoczy z Sobą, a w Sobie z Bogiem Ojcem i swoim Ciałem mistycznym czyli z całym Kościołem. Duch Święty, „przynoszony” razem z darem pokoju przez Zmartwychwstałego Pana obecnego w całym obrzędzie eucharystycznym, a w sposób niewypowiedziany pod Postaciami Eucharystycznymi, jest niezbędnym fundamentem dynamicznej jedności eklezjalnej. Podobny związek został podkreślony w analogicznej prośbie zawartej w II Modlitwie Eucharystycznej: „Błagamy, aby Duch Święty zjednoczył nas wszystkich, przyjmujących Ciało i Krew Chrystusa” Dar ożywiającej jedności Kościoła i w Kościele jest ściśle związany z przyjęciem Najświętszych Postaci i związanej z Nimi obecności i działania Ducha Świętego, Podobna treść została zawarta także w Kanonie Rzymskim. Tutaj prośba za komunikujących została sformułowana w sposób następujący: „Niech Twój święty Anioł zanieś tę ofiarę na ołtarz w niebie przed oblicze boskiego majestatu Twego, abyśmy przyjmując z tego ołtarza Najświętsze Ciało i Krew Twojego Syna, otrzymali obfite błogosławieństwo i łaskę” (*omni benedictione caelesti et gratia repleamur*). „Pełnią błogosławieństwa niebios” jest sam Duch Święty, który „przychodząc” od Zmartwychwstałego *Kyrios*a i razem z Nim, napełnia komunikujących wszelkimi (wszystkimi) łaskami (*omni gratia*). Również ścisły i konieczny związek między przyjęciem Darów Eucharystycznych a obecnością i działaniem Ducha Świętego we wnętrzu wierzących podkreśla epikleza komunijna IV Modlitwy Eucharystycznej: „Spraw, aby wszyscy, którzy będą spożywali ten sam chleb i pili z jednego kielicha, zostali przez Ducha Świętego złączeni w jedno ciało i stali się w Chrystusie żywą ofiarą ku Twojej chwale”. Duch Święty przychodzący w Komunii św. jest nie tylko zasadą jedności Kościoła i w Kościele, ale również — dzięki niej — prowadzi chrześ-

cijanina aż do eschatycznej pełni, kiedy staje się on „żywą ofiarą ku chwale Boga” Wyrazem pełnego zjednoczenia z Jezusem Chrystusem w tajemnicy Jego uobecniającej Ofiary Krzyżowej jest pożywanie Ciała i Krwi Pańskiej. Dopiero ta i taka jedność może napełnić chrześcijanina Duchem Świętym i Jego mocą. Ten aspekt został wyraźnie podkreślony w V, a także w I i II Modlitwie Eucharystycznej o tajemnicy pojednania.

6. Zakończenie

Już pobieżna analiza posoborowych modlitw eucharystycznych umieszczonych w pierwszym i drugim wydaniu typicznym *Mszалу* Pawła VI prowadzi do wniosku, że teksty anafory jednoznacznie wskazują na obecność i działanie Ducha Świętego w czasie sprawowania Eucharystii.

Zgromadzenie liturgiczne zwołane przez zmarłychwstałego *Kyriosa* dla „sprawowania Jego pamiątki” „działa” w Duchu Świętym. Ten sam Duch „powtarza” cud z Wieczernika, dokonując konsekracji chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa, uobecnia misterium Chrystusowej Paschy i włącza w nią uczestników liturgii. Jego obecność i działanie w poszczególnych wiernych jest osobliwie związana z przyjęciem przez nich sakramentalnej Komunii św.